

Párhuzamosság, ellentmondás és komplementaritás az erdélyi nemzeti identitások és ideológiák genézisében

Bevezetés

Erdély olyan történeti régió, melynek alakulására a területén fellelhető sokféle kulturális identitás állandó interakciója jellemző, illetve jelentős multikulturális és regionális önkormányzati hagyományokkal rendelkeznek. „A középkorban a magyar állam része volt, azonban távoli földrajzi fekvésének köszönhetően magas fokú adminisztratív és politikai autonómiát élvezhetett.”¹ 1541-ben a független Magyarország bukását követően a régió autonóm fejedelemségként létezett tovább az Oszmán-Török Birodalom fennhatósága alatt, s státuszát több mint 150 évig, a 18. század első feléig megőrizte, amikor a Habsburg Birodalomhoz csatolták mint önálló kormányzattal rendelkező al-egységet. 1867-től a régió az Osztrák-Magyar Monarchia keretében Magyarországhoz tartozott, s a dualista állam felbomlását követően vált Románia részévé az első világháborút követően.

A vallásszabadság kérdésével kapcsolatban ki kell emelni az 1571-es tor-dai ediktumot, amely az első törvényes európai dokumentum, amely több felekezetnek is teljes mértékű egyenlőséget és autonómiát biztosított, ezen belül a katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius egyház számára. Hatalmas kivételnek számított ez alól az ortodox felekezet, amely a korabeli jogi nyelvhasználatnak megfelelően csak „tolerált” státuszt kapott az „elfogadott”, helyett, ami azt jelentette, hogy autonómiáját elismerték, de nem élvezhette a másik négy vallási közösségnek biztosított politikailag privilegizált státuszt.²

Mivel Erdélyben az etnikai sokféleség szorosan kapcsolódott a vallási differenciálódáshoz, az egyházközösségek jogainak elismerése a közösségi-etnikai jogok elismerése szempontjából is fontos. Ugyanakkor a különböző etnikai közösségek státuszának szabályozása éppen a régió középkori politikai intézményeiben fedezhető fel. Más nyugat- és közép-európai feudális politi-

¹ Seton-Watson, R. W.: *Transylvania: a Key-Problem*. Oxford University Press, 1943, 2–3.

² A témával kapcsolatban lásd még: Chiş, Paul: *Bisericile Protestante în spațiul românesc. Scurt istoric*, 2009.

kai struktúrákhoz hasonlóan a Fejedelemség közeletben való részvételi joga is a nemesi osztály tagjaira korlátozódik.

Ami azonban jellegzetes az erdélyi politikai rendszerre nézve, az egyrészt a három nemesi rend („natio”) léte az egy helyett, másrészt a három „natio” szerveződése ún. etno-regionális jelentőséggel is rendelkező választvonalak mentén. A fontos politikai döntéseket a három „natio” konszenzusa nyomán kellett meghozni, amelyek egyenlő és közös részvételen alapuló státusszal rendelkeztek választott képviselőik révén központi szinten is, illetve a kormányzásukra bízott alrégiókon belül is. A szászok a régió déli részét kapták meg, az *Andreanum* királyi ediktum révén, ahol az ún. Universitas Saxorumot hozták létre.³ A székelyek autonóm tartományukat a keleti részeken alakították ki.⁴ Míg a fejedelemség többi részét a vármegyék nemessége kormányozta. A többi régióban megtelepedő közösség – a legfontosabbak az örmények és a zsidók – megkapta ugyan a letelepedés jogát, azonban területi jogot nem kapott, mivel ezt kizárólag a székelyeknek és a szászoknak tartották fenn. Az 1224-es királyi ediktum garantálta az utóbbi kettőnek a területi jogot, ami az általuk benépesített tartományok társadalmi strukturáltságának fő biztosítója lett.

Az ilyen jellegű történelmi változásokban fedezhetők fel az erőteljes autonomista törekvések korai gyökerei, amelyek a régióra jellemző mentalitást és modern politikai fejlődést határozták meg. Ebben a vonatkozásban az „erdélyi örökség” része egy fajta politikai mértékletességre, visszafogott és rugalmas hozzáállásra való hajlam, amely az államiság – s ezen belül az identitás – folytonosságát hivatott biztosítani a nehéz történelmi körülmények közepette, amit a legkifejezöbben talán gróf Teleki Mihály, Apafi fejedelem kancellárja fogalmazott meg: „Mi soha nem azt tesszük, ami szükséges, hanem mindig csak azt, ami lehetséges.”⁵

Mindamellet, hogy ilyen önkormányzasi és az etnikai, vallási pluralizmus intézményesítésére irányuló hagyományokkal rendelkezett, amelyek sajátos regionális identitást kölcsönöztek és valamelyest folytonosságra predestináltak sokfélesége kibontakozásában, az „Erdőn Túli Ország” mégse lehetett a „Kelet Svájc”. Nem létezik „erdélyi nemzet”, s egyetlen nemzet sem szűkíti hazafogalmát Erdélyre. Az „erdélyi haza” gondolatát kiűzték a történelem színpadáról [...] az egymással rivalizáló és Erdélyt hasonló kizárólagossággal kezelő magyar és román nemzetállamok ideológiái.”⁶

A „nemzeti terület” szakralizációja és a területi identitás erőteljes áptolitizálása, ami az egymással szemben álló és egymást kölcsönösen kizáró két

³ Müller, Georg Eduard: *Die sächsische Nationsuniversität*. Hermannstadt, 1928.

⁴ Bodor György: Az 1562 előtti székely nemzetségi szervezetről. *Történelmi Szemle*, 1983, 281–305.

⁵ Gyila Sándor: Hívás és felelet. *Háromszék*, 1994. november 17.

⁶ Molnár Gusztáv: Regionalism civic (1). *Provincia*, 2000. június 28.

nemzeti identitás közti versengés kifejeződése, odavezetett, hogy ez a téma fokozatosan jelképes és ideologikus tartalommal telítődött. Valóban, ahogy azt A. D. Smith is érzékeli, „[...] ha az egymással kapcsolatban álló népek különböző kollektív mentális reprezentációkkal rendelkeznek a közösen használt földrajzi és történeti térről, a politikai helyzetről, illetve különbözőképpen viszik át jelképekbe a múlt eseményeit, a nemzeti és/vagy etnikai öntudat más társadalmi attitűdöket és tevékenységeket von maga után.”⁷

Ezekből a premisszákból kiindulva tanulmányunkban az erdélyi nemzeti ideológiák kialakulásának és fejlődésében közrejátszó – különösen a történelmi, területi és etnodemográfiai legitimizációhoz kapcsolódó – alapvető fogalmi jelentéseknek a tömör elemzésére vállalkozunk: a) Milyen kontextusban és milyen eredménnyel alkalmazták a történeti, a területi és a demográfiai jog argumentumát az egyes nemzeti ideológiák? b) Milyen jellegű politikai megoldásokat és stratégiákat alkalmaztak a régió nemzetállamba való területi és politikai integrációja folyamán? c) Milyen szerep jutott a történeti, területi és etnodemográfiai tényezőknek ebben a folyamatban?

A két nemzeti ideológia – a román és a magyar – párhuzamos, de sokszor ellentétes fejlődését meghatározó lényeges aspektusok – múltbeli de főleg jelenkori – jelentőségének tanulmányozása a tudományos relevancián túl az interetnikai megbékélés irányába tett továbblépés is lehet, a témában folytatott kutatásokban fennálló előítéletek és partizán attitűdök elhagyására tett erőfeszítés keretében. Ebben az értelemben tanulmányunkat a tények és az elképzelések lehető legobjektívebb rekonstrukciójára és elemzésére kívánjuk alapozni. Úgy gondoljuk, hogy a régió interetnikai kapcsolatainak tudományos elemzésében tartós változást csak a nemzeti legitimitás két ellentétes nemzeti ideológiája közti versengést kifejező, hagyományos értelmezések átalakításával érhetünk el, egy az identitások pluralizmusának elfogadására összpontosító megközelítés előmozdításával, ami a transzilván multikulturális térben zajló élet természetes sajátossága.

⁷ Smith, A. D.: *National Identity*. Penguin, London, 1991. Idézi Veress Valér: Identitatea minoritară ca oglindă a identității majoritare. Analiza comparată a identității minorităților maghiare din România, Serbia, Slovacia și Ungaria. In V. Boari, S. Gherghina, R. Murea (coord.): *Regăsirea identității naționale*. Polirom, Iași, 2010, 131.

A modernitást megelőző átmeneti időszak sajátosságai

A egymással ütköző, sőt, homlokegyenesen ellentétes, – a multikulturális múltnak és az etnikai, kulturális és vallási pluralizmus intézményesítésének ellentmondó – nemzeti ideológiák kialakulásának okát a nemzeti identitás kialakulásának azon sajátosságaiban kell keresnünk, amelyek a kelet-európai országokra voltak jellemzők, s amelyekhez hozzáadódnak az erdélyi történeti fejlődés jellegzetességeiből eredeztethető tényezők is.

1. Az állami lét sajátosságai

Mivel a modern nyugat-európai politikai egységek többsége történeti-területi szempontból a középkori centralizált államok jogutódaiként jött létre, s hosszú időre visszanyúló folytonossággal rendelkezik egy jól meghatározott államterületen, az ilyen országok polgárai eleve erőteljesen determináltak az állammal való azonosulásukban, hiszen ez utóbbi biztosította számukra az egyenlő és teljes jogú tagsági státuszt a politikai közösségen belül. Az egyéni állampolgári jogok érvényesítésének és a modern nemzetállamok kialakulási folyamatának egyidejűsége révén a nyugati országokban a nemzeti identitás erőteljes *polgári* jelentőséggel telítődött. Az etnikai és kulturális különbségek másodlagos szerepet kaptak az új hatalmi struktúrák kialakulásában, és kisebb mértékben politizálták át azokat. Ezzel szemben kelet-európai részen az eltérő történelmi körülmények más modellt tettek létjogosulttá. A multikulturális birodalmak és a szociális-gazdasági modernizáció késlekedése a civil társadalom sebezhetőségéhez vezetett, következésképpen megerősítették az etnikai hovatartozás, a nyelv és a vallás jelentőségét Európának ezen a részén.

Az Osztrák Birodalom területén, amelyhez Erdély is tartozott a 18. század első felétől, a nemzetállamok megalakulásának alternatíváit bizonyos korlátozó hatású sajátosságok húzták át, azaz: a Birodalom által bekebelezett korábbi középkori államok, sőt, azok történeti régióinak multiethnikus jellege; a civil társadalom fejletlensége, illetve a nemzetek alakulásában az etnikai tényező túlnyomó jelentősége; a középkori politikai-területi egységek folytonosságának elmaradása; a regionális és etnoterritoriális autonómiák és önálló kormányzések továbbélése. A folyamat főként azért zajlott nehézkesen, mivel a Birodalmi struktúrákba besorozott népek elveszítették saját független államiségük történeti folytonosságát (pl. a magyarok és a csehek), vagy soha nem is rendelkeztek saját állammal (rutének és szlovákok többek között).

Eképpen a nemzeti identitás kialakulása időben megegyezett a régióban élő többi nemzetével, a „saját” állam megalapításának (vagy újraalapításának) folyamatával, mely most már rendelkezett a nemzetállam jellegzetességeivel.

Erdély, mely par excellence „határország”⁸, különösen érintett volt a politikai-állami kontinuitás hiányában. Adott lévén, hogy a régió etnikai szempontból alapvetően vegyes, előrelátható volt, hogy a nemzetállam megalapítására irányuló törekvések egymással ellentétes követelésekhez vezetnek majd, annál is inkább, hogy a nacionalista gondolkodás arra ösztönzi annak képviselőit, hogy olyan államhatárok megállapításáért harcoljanak, melyeken belül minél több nemzetükhöz tartozó személy lakik.

Egy lehetséges elmélet – melyet azonban már az elején elvetettek – egy német (osztrák) nemzetállam megteremtésének gondolata volt, mely az egész területre jellemző német politikai, kulturális és nyelvi dominancián alapult volna. Bár egy hasonló gondolat az erdélyi, bohémiai, moráviai, sziléziai stb. németek részéről kétségkívül támogatásnak örvendett volna, sem a demográfiai számarányok, sem a közösség politikai helyzete nem volt eléggé erős egy ilyen terv megvalósulásához szükséges alapok megvetéséhez.

A terület hagyományos intézményei, melyekre a császári hatalomnak támaszkodnia kellett saját dominanciájának megőrzése érdekében, leginkább etnikai és területi természetű előjogokon és kiváltságokon alapultak. Ebből fakadóan a bécsi kormánynak valamilyen módon tiszteletben kellett tartania erdélyi állampolgárainak kulturális identitását. Ezzel együtt azonban a Habsburgok mindent elkövettek annak érdekében, hogy minden, az alternatív nemzeti politikai hatalom felemelkedésében rejlő potenciális veszélyforrást aláaknázzanak. I. Ferdinánd, III. Károly és Mária Terézia uralkodása során a románok egyes identitásköveteléseinek kielégítésének célja nagy valószínűséggel a magyar etnikai összetevő gyengítése volt, melyet a Császárság keleti régióinak legerősebb alternatív nemzeti vetélytársaként értelmeztek.

2. Időzítési eltérések a modernizációban

Bármi is volt a román kulturális szükségletek kielégítését célzó korlátozott bécsi támogatás mögötti megfontolás, megcáfolhatatlanul szerepet játszott a régió modern nemzeti identitásának kialakulásában. Ezzel szemben a „második jobbágyság” intézményesítése visszalépés volt mind a gazdasági és társadalmi fejlődésben, mind pedig a nemzetében. A feudális viszonyok megerősítése egy olyan időszakban, amikor a nyugat-európai országok egy része utat nyitott a modernizáció felé a servitutes rendszer megsemmisítésével, csakis visszaesésként értelmezhető, a múlt felé mutató, és mely nagymértékben megakadályozta az erős polgári intézmények és polgári identitás megalkotását.

⁸ A kifejezést George Cushing használta egy előadásában, melynek címe *Hungarian Cultural Traditions in Transylvania* [Erdélyi magyar kulturális hagyományok], melyet a londoni School of Slavonic and East European Studies jelentetett meg 1984-ben.

A kollektív és egyéni gondolkodásba mélyen beleivódott az az ideológia, mely szerint egy személy nem csak egyéni értékeitől és teljesítményétől függ, hanem nagymértékben attól is, hogy egy nép-nemzeti kritériumok által meghatározott közösségnek része. Ilyen helyzetben, a birodalom széthullásakor az etnikai hovatartozás volt az egyetlen kapaszkodó, ami fenntartotta a szerves szolidaritást és a közösség lojalitását, a jövőbeli politikai-területi egységeknek szükségük volt megszerezni legitimitásukat egy etnikai közösség érdekeinek és identitásának képviselésével. Hogy legalább részlegesen legyen hatékony, a polgári kultúra, már amennyire ebben a kedvezőtlen helyzetben megalakulhatott, ugyanezen a létező etnikai-közösségi szolidaritáson alapult. Az etnikai kisebbségeknek azzal kellett szembenézniük, hogy kizárták őket a hivatalos legitimációs retorikából, és vagy arra kényszerültek, hogy beolvadjanak a domináns nemzetbe, vagy saját nemzeti identitáskonceptiókat kellett kiépíteniük.

Míg nyugaton a nemzet modern eszméje tovább fejlődött a feudális kiváltságok visszautasításával, ezzel is jelképezve a „nép” erejét és a törvény előtti egyenlőséget, Erdélyben – a gyenge városi és polgári fejlődés következményeként – a nemesség volt az, aki átvette a nemzeti eszmét, részben megőrizve a hagyományos hatalmi pozíciókat. Ahelyett, hogy a jobbagyságot felszabadították volna a feudális szolgaság alól, a polgárok teljes egyenlőségét kimondva, ennek szöges ellentétét tették: a hagyományos szabad közösségek, melyek szociális és etnikai szempontból egységesek voltak, egy belső differenciálódási folyamat következtében elkezdtek elveszíteni különleges jogaikat, mely végül egy egységes nemesség megalakulásához vezetett, melyhez aztán mindkét *natio* kiváltságos tagjai csatlakoztak. Az nemesség tagjait nem hogy nem zártak ki a nemzet, hanem pont ellenkezőleg: a különböző politikai elitek, melyek most nemzeti elitként jelentek meg, domináns szerepe lett az általuk képviselt nemzetiségek kiváltságos státusának követelésében.

Így, Erdély esetében beszélhetünk az elitek premodern és nemzet előtti ideológiai és politikai mozgósításáról, mely megelőzte és felkészítette a tulajdonképpeni nemzeti mozgósítást. A premodern érvelésről való áttérés a már modern jellemzőkkel is rendelkezőkre fokozatosan történt, azonban az áttérés még napjainkban is tart. A társadalmi-gazdasági fejlődésben észlelhető eltolódás a nyugat-európaihoz képest mélyen megbélyegezte a régióban fennálló nemzeti ideológiák és politikák fejlődését.

3. A középkori politikai rendszer etnokulturális jelentősége

Az etnokulturális sokféleség intézményesítése Erdélyben a középkori politikai rendszer keretén belül a három *natio* és a négy „elfogadott” vallás intézményesítésén keresztül egyrészt kifejezte a hatalmi struktúrákban részt vevő

közösségek egyenlőségét, másrészt azok alárendeltségét, akik az ilyen struktúrákon kívül maradtak. Ezen helyzet történeti értelmezésére utalva Sorin Mitu kiemeli egy egyértelmű megkülönböztetési pont fennállását – mely egyáltalán nem véletlenszerű – a román és magyar történészek által elfoglalt álláspontok között. Míg „[...] a román történetírás ragaszkodik annak a hátrányos megkülönböztetésnek a felemlegetéséhez, amiben a románoknak részük volt, és mely éppen a tolerancia fogalmát veszélyeztette, [...] a magyar történetírás a pohárnak inkább a »teli« oldalát látja, ellentétbe állítva a 16. századi, az európai kontinensen dúló vallási háborúkat az erdélyi vallásszabadsággal.”⁹

A középkori dokumentumok, melyek a három *natio*-ra utalnak, nem feltétlenül jelentik azt, hogy abban a korban modern nemzetről lett volna szó, mármint olyanról, amelyik a nemzeti identitáshoz kapcsolódik. Az egyének a középkori nemzeti politikában való részvételének feltétele szociális, politikai és/vagy a területi státusuk volt, mely bizonyos kiváltságoknak a kifejeződését jelentette. A magyar jobbágyok vagy a szászok ugyanabban helyzetben voltak, mint a román nemzetiségűek, azaz ki voltak zárva a politikai nemzetből, míg a román nemesek a magyar nemesi osztályhoz tartoztak, fokozatosan beolvadva abba etno-kulturális szempontból is. A nemzeti egyenlőtlenségeknek bizonyos előfeltételei a modern korszakban pontosan a hatalomra jutás egyenlőtlen elosztásának etnikai jelentőségeiben azonosíthatók, mely hatalmat a három *natio* testesít meg, annak következtében, hogy az egyének jogai, akárcsak a politikai közösségeké etno-territoriális kritériumok alapján kerültek kiosztásra. Noha a „*natio*” terminus a jogok és kiváltságok logikai csoportját jelöli, a három erdélyi „nemzet” struktúrájából nem hiányoztak az etnikai és kulturális jelentések sem.

Elsősorban a három *natio* megalakulásának értelme a hatalomgyakorlásban való részvétel volt, és implicit módon a különböző etno-regionális közösségek lojalitásának biztosítása is azáltal, hogy részt vesznek a kormányzásban. Másodsorban, a három „nemzetből” kettő (a székelyek és szászok) etnikai szempontból homogén volt, míg a harmadik csoport – a vármegyék nemesei – holott különböző etikumú személyekből állt, szellemiségében, gondolkodásában és életvitelében magyar voltak. Harmadsorban a társadalom perifériájára szorult románoknak társadalmi-gazdasági szempontból nem volt szabad saját *natio*-t létrehozni, úgy ahogy az ortodox egyház sem rendelkezett a katólikus, református, evangélikus és unitárius felekezetekhez hasonló státusszal, ami egy olyan nyilvánvaló etno-felekezeti egyenlőtlenség volt, amely a román nép identitásának fejlődésére nézve súlyos következményekkel járt.

Rámutatva azokra az okokra, melyek miatt a románságot kizárták Erdély politikai nemzetei közül, Gusztáv Molnár szerint „Erdélyben a 14. és az ezt

⁹ Mitu, Sorin: Iluzii și realități transilvane. In Andreescu, Gabriel – Molnár Gusztáv (coord.): *Problema transilvană*. Polirom, Iași, 1999, 73.

követő században kiteljesülő államforma-struktúrák nem tudtak mit kezdeni a románok ortodox vallásával és a helyi szláv-bizánci intézményekkel. A két összeegyeztethetetlen intézményrendszer, a közép-európai, mely nyugatról származik, valamint a dél-kelet-európai, mely bizánci eredetű, egyszerűen nem engedte a románoknak mint társadalmi testületnek a beilleszkedését.”¹⁰

Persze ez a probléma alapos kivizsgálást igényel. Akármi is volt az oka a románok kizárásának a három nemzetből, megcáfolhatatlan, hogy a románoknak politikai nemzetként való el nem ismerése, és az, hogy nem (csak nagyon kis mértékben) tudták élvezni saját nemesi elitjük szellemi vezetését (mely elit a magyar nemességhez tartozott, és nagymértékben elmagyarosodott), nagyon fontos befolyásoló tényező volt nemzeti ideológiájukra, ugyanakkor – lehet, hogy paradox módon – reakciógyorsító tényezőt is képezett a román nemzeti identitás megerősítésének folyamatában.

A premodern közösség identitáshoz való viszonyulása: kontinuitás és diszkontinuitás

Ennek következtében, habár azon tényezők komparatív elemzése, melyek közrejátszottak a nemzeti identitás megformálásában, szükségszerűen bevonnak néhány gazdasági, társadalmi és kulturális determinánst, mégis kijelenthető, hogy a fő megkülönböztető elem az erdélyi magyarok, románok és németek modern nemzeti tudatának kialakulásában a saját politikai elitjeik egyenlőtlen hatalmi pozícióban való elhelyezkedéshez fűződik.

A fontos hasonlóságokon túl a két fő nemzeti ideológia között léteztek jelentős különbségek. Míg az erdélyi magyar nemzeti mozgalom a kezdetek kezdetétől állította, hogy a magyar nemzeti aktivizmushoz tartozik, addig az erdélyi román nemzeti eszmény megelőzte a román nemzeti gondolatnak a Dunai Hercegségekben való elterjedését. Az erdélyi magyarokhoz képest, akik már a kezdetek kezdetétől a magyar nemzet elválaszthatatlan részének vallották magukat, a régióban élő románok független területi politikai közösségnek vallották magukat, saját egyéni identitással. Pontosán ebben a helyzetben vállalták az erdélyi román elitek, hogy úttörők lesznek a román nemzet ideológiájának megformálásában, mely az ő hozzájárulásukkal terjedt el a Kárpátoktól délre és keletre.

A premodern korból örökölt politikai státusz szempontjából tisztán látható, hogy a magyarok voltak a legkedvezőbb helyzetben. Még akkor is, ha a középkori állam összeomlott, a magyar elit nemesség viszonylag jó helyzete hozzájárult ahhoz, hogy már korán felvállalja a vezető szerepet a nemzet „újjaszületésében”, ellenszegülve a politikai és kulturális dominanciában tapasztal-

¹⁰ Molnár Gusztáv: Regionalism civic (2). *Provincia*, 2000, jún. 28.

talható német elemmel. Erdély három *natio*-jából kettő – a vármegyék nemesei és a székelyek – kulturális szempontból, gondolkodásmódjában és nyelvhasználatában magyar volt. A magyar elitek múltbeli kiváltságos státusa, melyet a teljes magyar nemzetiségű lakosság modern nemzeti ideológiájára vetítettek ki, megadta a magyar nemzetnek - a klasszikus nemzeti ideológiai elképzelésnek köszönhetően – a vezető szerepet a jövőben megalakuló államban.

Egy ilyen fejlődésben egyaránt jelen voltak a politikai és a szellemi előfeltételek: „Tény, hogy a legtöbb tanult magyar a nemesek osztályába tartozott,” – állítja C. A. Macartney – „majdnem az összes írójuk és értelmiségijük nemesi sarj volt, és ők ösztönösen a saját osztályuknak megfelelően képzeltek el a nemzetet... Az új gondolkodásmód (*a modernitásé* – kiemelés tőlem) cseppet sem csökkentette a magyar nacionalizmus társadalmi és politikai kizárólagosságát”.¹¹ Ebből a szemszögből a magyar nemzeti mozgalom első fázisa úgy is értelmezhető, mint a nemesek próbálkozása egy új legitimitás létrehozásában, egy modern és alapvetően egyenlőségen alapuló ideológia összekapcsolása a hagyományos uralkodó osztály egy maradi víziójával az „eleve elrendelt” és „örök” szerepről a nemzet szolgálatában.

Ezzel szemben a románok esetében a legfontosabb meghatározó tényezők a következők voltak: a politikai részvétel hiánya a múltban, a három *natio*-ból való kizárás, a hátrányos társadalmi-gazdasági státus és a kiváltságokkal rendelkező románságnak a magyar nemesek közé való fokozatos beolvadása. Következésképpen, a nemzeti mozgalom vezető szerepét a nemrég létrejött értelmiségiek és a görög-katolikus egyház töltötte be. Mindez nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az etnikai tényezők döntő szerepet játsszanak a román nemzet tudatának kialakulásában. „A nemzet terminus célja – mely terminust a Budai Lexikon (Lexiconul de la Buda), Gheorghe Șincai, Samuil Micu, Dimitrie Țichindeal vagy Ion Budai-Deleanu – a »nép« szinonimájaként használ, hogy leírja a románok nyelvi, faji, szokásokon és hiten alapuló közösségét. Ez a terminus, mely gyakori az erdélyi iskola íróinál, meghatározza a 19. és 20. század értelmezési normáit.”¹²

A németek (szászok) bizonyos szempontból köztes szerepet tölthettek be. A szász közösség még Erdélyben sem vágyhatott domináns szerepre, ezen a területen még saját államot sem alapíthatott. Cserébe sok éves etnopolitikai és területi önkormányzás hagyományának örvendhetett, és élvezhette természetes Habsburg-párti orientáltságának előnyeit. Noha a szászok etnikai és társadalmi homogenitása egyre jobban megváltozott, és a közösség vezetését átvette a gazdag városi polgárság, a szász jobbágyok egyesítése a szász patríciával ugyanazon evangélikus felekezetben erős kulturális homogenizáló tényezőt és nemzeti eszméjük kialakulásának alapvető feltételét képezte.

¹¹ Macartney, C. A.: *Hungary: A Short History*. Edinburgh, 1962, 130.

¹² Barbu, Daniel: Cetățenia și statul-națiune. *Provincia*, 2000. május 21.

Az Erdélyben elhelyezkedő szász települések viszonylag magas gazdasági-társadalmi fejlődésének és a németekkel való szoros politikai és kulturális kapcsolatnak köszönhetően a szász régió nagyon fontossá vált a Habsburg Birodalomnak. Összesítve, ezek a feltételek meghatározták azt, hogy a német identitás másképp fejlődjön, mint a román és a magyar. Nyilvánvaló, hogy nyelvi, kulturális és vallási (mint az evangélikus egyház hívei) szempontból a szászok ugyanabba a „német világba” tartoztak, azonban mégsem illeszkedtek be a német államba, megőrizték eltérő etnikai és területi identitásukat, melyben alapelemet képezett az erdélyi földhöz való kötődés. Rudolf Schuller, a szász vezető ezen álláspontot kifejtve kiemelte: „ők nem akartak csupán németek lenni, hanem németek Siebenbürgenből” (Erdélyből).¹³

A nemzetek ideológiájának és lépéseinek fejlődése Erdélyben igazolni látszik Ernest Gellner hipotézisét, mely szerint „[...] egy bizonyos társadalmi-gazdasági forma hatása alatt [...] jelennek meg politikai szempontból lényeges osztályok [...] és nemzetek, és amikor ezek konvergálnak [a szerző kiemelése], gyakran meghatározzák az államhatárok változását. Ha a gazdasági feszültséget kulturális különbségek jelzik és fokozzák, akkor ez politikai szempontból hatásossá válik, és a határok radikális újrarajzolását eredményezi.”¹⁴

Igaz, hogy Gellner a modern iparosítás kontextusában beszél a nemzetek megalakulásáról, mely jellemző volt a kontinens nyugati részének fejlődésére, azonban a társadalmi-gazdasági és az etno-kulturális egyenlőtlenség közti egybeesés reakciógyorsító hatásával kapcsolatos következtetése a mi vizsgálati területünkre is alkalmazható, egyetlen fontos módosítással: a fő politikai-kulturális elitiek által elfoglalt politikai pozíciók kiemelkedő szerepe, melyek a magyar, román és német nemzeti eszme megformálásának igazi sejtjeit képezték. Első lépésben a visszakövetelés természete és retorikája arra koncentrál, hogy a premodern elitiek bizonyos kiváltságokat kapjanak, léteztek olyan fontos tényezők, melyek a kiteljesedett nemzeti ideológia felé való elmozdulásra utaltak.

Az etnikai tényezőnek a nemzeti ideológiák megformálásában való hangsúlyos jelenléte nagy részben cáfolja John Breuilly állítását Erdély esetében, miszerint a nemzeti ideológia csak egy reakció a civil társadalom elvárásai és a modern állam követelése között levő növekedő ellentmondásra, mely hagyományos történelmi-közösségi legitimitást ajánl az új intézményeknek.¹⁵ Egy jól megalapozott polgári társadalom és egy szó szoros értelemben vett modern állam hiányában, az etnikumon alapuló nemzeti ideológiák inkább kompenzáló – különösen a nemzet mozgósításának korai szakaszában – és egy „a modern világában” jelképesen meghatározó szintű integrációs szerepet töltenek be.

¹³ Idézi Magris, Claudio: *Danubius*. Bukarest, Ed. Univers, 1994, 319.

¹⁴ Gellner, Ernest: *Encounters with Nationalism*. Oxford, Blackwell, 1994, 199.

¹⁵ Breuilly, John: *Nationalism and the State*. Manchester, Manchester University Press, 1982, 335–344.

A területi és demográfiai érv a nemzeti ideológiák megszületésének szakaszában

A magyar nemzeti elit érvelésében a politikai-állami kontinuitás elvére helyezte a hangsúlyt. Adott lévén a tény, hogy Erdély a középkori Magyarország része volt, az erdélyi és magyarországi nemesség között létrejött egy olyan kapcsolat, mely lehetővé tette a mostani legitimációs alap létrejöttét. Mi több, a magyarok – mind az erdélyiek, mind az azon kívüliek – azzal is érvelhettek, hogy az Erdélyi Fejedelemség valamilyen értelemben a történelmi Magyarország folytatásaként is felfogható, ami a magyar kultúra védelméhez vezetett a 17. és 18. században (azaz a középkori magyar királyság összeomlását követően). Ennek következtében a magyar nemzeti ideológia alapelve (melyet az erdélyi magyarok is elfogadtak) a magyar nemzeti államnak Magyarország történelmi határain belül újraalkotása lett.

Ezzel szemben a románok esetében egy teljesen más kontinuitásfogalom vált uralkodóvá. Mivel az államiságnak nem léteztek középkori hagyományai, melyekre hivatkozni lehetett volna, a nemzeti követeléseket a demográfiai és etnikumtörténeti érvek alapozták meg. Első lépésben a románok által támasztott követelések az erdélyi középkori alkotmány keretei között maradtak, célkitűzéseik között a román vezetőréteg ugyanazon kiváltságos helyzetének biztosítása volt, melyeknek a három elismert politikai nemzet örvendett. Ez volt a *Supplex Libellus Valachorum* nevet viselő folyamodvány célja is, melyet 1791-ben küldtek el II. Lipót királynak, a klérus, a nemesség és a román polgárság nevében.¹⁶

Bár megfelelt a létező jogrendnek, hiszen kizárólag az elit tagjai számára követelt jogokat, a felhozott érvek (régiség, számadatok) révén a folyamodvány a régió teljes román lakosságára hivatkozott. Ennek megfelelően Keith Hitchins véleménye szerint a *Supplex* képezi az erdélyi román mozgalom első dokumentumát, „mely jogszerűen nevezhető nemzeti jellegűnek”.¹⁷ Nem érthetünk egyet teljes mértékben ezzel a véleménnyel, hiszen figyelembe kell vennünk a követelések és érvek közötti ellentmondásokat, ugyanakkor azt a tényt is, hogy hiányzott a népességet mozgósító elem is, mely elengedhetetlen a szó szoros értelmében vett népnemzeti mozgalmak esetében. Ennek ellenére a beadvány fontossága megkérdőjelezhetetlen, hiszen a premodern politikai gondolkodás és a kiforrott nemzeti ideológia közötti átmeneti folyamat fordulópontját képezi.

A demográfiai érv ebben a dokumentumban jelenik meg először legitimációs alapelvként. Elsősorban az a tény emelte ki ennek fontosságát, hogy a

¹⁶ A dokumentum természetéről lásd Prodan, David: *Supplex Libellus Valachorum: Din istoria formării națiunii române*. Ed Științifică, București, 1984, 94–101.

¹⁷ Hitchins, Keith: *The Romanian National Movement in Transylvania*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1969, 119–133.

18. század végén a román lakosság képezte Erdélyben az abszolút többséget, ugyanakkor azt is fenntartja, hogy a románok a régió belül mindig is szám-beli többséget alkottak. Ugyanakkor azt is fontos hangsúlyozni, hogy a demográfiai többség érvét ebben az első szakaszban elsősorban a magyar szakemberek által kifejlesztett politikai-állami kontinuitás elvének ellensúlyozása céljából alkalmazták, és semmiképpen nem hordozott magában kizáró jellegű utalásokat. A 18. század második felének román nemzeti követelései – akárcsak a 19. század nagy részének követelései – elsősorban a méltányos képviselőlet érvére alapozta (melyek a demográfiai összetétellel volt arányos). Ugyanakkor az Erdélyi Iskola képviselőit hangsúlyosan az eredet kérdése foglalkoztatta, a római eredetre hivatkozva.¹⁸

A történelmi jog ugyanakkor nagyon fontos szerepet tölt be a Supplex Libellus Valachorum érvrendszerében is. Az előterjesztett kérések alátámasztása érdekében a dokumentum arra hivatkozott, hogy a románok még Traianus idejében Erdély területén éltek, és jelenlétük mindhárom tartományban folyamatos.

A 15. századi olasz humanisták írtak elsőként a románok római eredetéről: Poggio Braccolini, Bonfini (Mátyás király krónikása). A gondolatot a 16. században Esztergom érseke, Nicolaus Olahus is átvette, és mind a jezsuiták, mind a protestánsok körében elterjedt. Volt rá esély tehát, hogy a római eredet gondolata meggyökerezzen azon fiatal románok tudatában és szívében, akik ilyen iskolákban tanultak. A kontinuitás elmélete azonban csak a román nemzeti identitás alakulásának kontextusában kap politikai színezetet, a 18. században. Aki egyértelműen politikai-nemzeti értelemben utalt a római eredetre, az Inocențiu Micu-Klein görög-katolikus püspök volt.¹⁹ A kontextust a püspök személyes életének körülményei alakították. 1734-ben Szebenben földtulajdonos lett, azonban a bíró megtűltja neki, hogy a városban építkezzék, hiszen ez a kiváltság kizárólag a szászokat illette meg azoknak a Szászföld fölötti kizárólagos jogán. Ezen érv ellen Micu Klein az először érkezett jogára hivatkozik. A történelmi elsőség elve az erdélyi románok, majd később a Dunai Hercegségek lakosai nemzeti identitásának és ideológiájának helyettesíthetetlen dimenzióját képezi.

A történelmi elsőség fontossága a román nemzeti ideológia struktúrájában kétség kívül az erős történelmi frusztrációkból is fakadnak, mint például a románok kizárása a premodern időszak három elismert *natio*-ja közül. Nagy

¹⁸ Micu, Samuil. *Istoria românilor*. Az eredeti kézirat alapján készült első kiadás, Ioan Chindriș jegyzeteivel és megjegyzéseivel ellátva. I–II. Bukarest, 1995; Șincai, Gheorghe: *Hronicul Românilor*. Ed. pentru Literatură, București, 1967; Maior, Petru: *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*. II. kiadás. Buda, 1834; Budai-Deleanu, Ioan: *De originibus populorum Transylvaniae*. Ed. Enciclopedică, București, 1991.

¹⁹ Bunca, Augustin: *Din istoria românilor: Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728–1751)*. Blaj, 1900, 28–108.

valószínűséggel először az számított, hogy a románok nem hivatkozhattak a politikai-állami kontinuitásra, ugyanakkor az is, hogy a kor hivatalos dokumentumaiban „jöttmentekként” szerepelnek, mely megnevezés megalapozta a kiváltságokban részesített politikai nemzetek sorából való kizárásukat.²⁰

Paradox módon pontosan a románoknak a premodern korban való kizárása a politikai nemzetek sorából képezett hivatkozási alapot arra, hogy partnernépként részt vegyenek a kormányzásban. A románok néhány klasszikus magyar nacionalista írásban úgy jelentek meg, mint akik Erdély igazi történelméből hiányoznak, melyet elsősorban a vajdák, a hercegek és magyar nemesek alkottak meg. Ugyanakkor a román nemzeti követeléseket oly módon is elutasították, hogy közben a románokat „hálátlansággal” vádolták arra vonatkozóan, hogy a magyarok őket befogadták, amikor állítólag a Dunai Hercegségekből Erdélybe vándoroltak.

Ebben a kontextusban rendkívül érdekes az, ahogyan az erdélyi román elméletírók a történelmet felhasználták a románokra vonatkoztatott „jöttment” státus ellensúlyozására, alapvetően modern, szerződészerű tételek támogatása és legitimizálása során. Itt arról a módról van szó, ahogyan az Erdélyi Iskola képviselői – Anonymus krónikájára hivatkozva – felhozzák a román őslakosok²¹ és a Töhhötöm által vezetett magyar hódítók közötti állítólagos szerződést, mely így történelmi és ugyanakkor jogi és legitim alapot képez az erdélyi politikai közösségnek annak nemzeti közötti egyenlőségen alapuló megalapítása (az ő értelmezésükben újr alapítása) céljából. Az érvelés formájának archaikus felépítésével egyetemben ebben a *politikai közös tulajdonjogra* vonatkozó követelésben azonosíthatjuk egy korai román erdélyiség csíráit, melyek az adott körülmények folytán nagyon hamar elsorvadtak. Egy ilyen kívánt békülés alapötletét annak szükségessége alkotta, hogy románok és magyarok a jogiság és a modern demokratikus átalakulások közös nevezőjére jussanak.

Kétségtelen, hogy az 1848-as román nemzeti követelések elsősorban a méltányos képviselőlet kérdéskörére hivatkoztak (melyek a demográfiai összetétellel arányosak), illetve a nemzeti nyelv használatának biztosítására, azaz legalista eszmékre. Az 1848–49-es időszak, mely a modern politikai-ideológiai nemzeti mozgalmak szakaszába való belépést jelöli, valószínűleg azon utolsó lehetőségek közé tartozott, melyben meg lehetett volna akadályozni a két nemzeti ideológia közötti kölcsönös kizárási és konfliktusos viszony kifejlődését. Az erdélyi román elit sorai között élt az a remény, mely szerint az új ma-

²⁰ A *Diploma Leopoldianum* 3. pontja megtagadja a románoktól a politikai nemzeti státust, és annak szükségességére hivatkozik, hogy „a Hercegséget megóvja a rendbontástól, valamint a román nép, akárcsak a többi jöttment nép, nem számít nemzetnek”. Szász György: Erdély múltjáról – jelen időben. *Népszabadság*, 1985. június 30.

²¹ Mítu: i. m. 73.

gyar alkotmány biztosítja majd az állampolgárok közötti valódi egyenlőséget. Azonban ennek érdekében a polgári legalitás törvénybe foglalásán túl egyes alkotmányos garanciák biztosítását is szükségesnek tartották, mely tartalmazza annak explicit módon történő elismerését, hogy a román nép a másik két erdélyi néppel megegyező jogokkal rendelkezik.

Ezen elismerés melletti érvelésben egyes szerzők esetében megjelenik a történelmi legitimitás diskurzusa, de egyértelműen alárendelik a legalista retorikának, illetve az aktuális politikai követeléseknek. Ennek értelmében Simion Bărnuțiu arról ír, hogy a románoktól, „a rómaiak leszármazottaitól” túl régóta megtagadták Erdély legitím nemzeti közötti helyének elfoglalását. Érvrendszerében a hangsúly ennek ellenére a jelenlegi politikai pillanat kihasználásának fontosságára esik annak érdekében, hogy a románok megalkothassák és véghezvihessék nemzeti programjukat.²² Ennek a gondolatmenetnek a lefolytatásában George Barițiu talán ellentmondást nem tűrő hangnemet alkalmaz a legalista érvrendszernek a történelmivel szembeni elsőbbsége kapcsán, ugyanakkor a konkrét megoldások megfogalmazása terén is. Kéri, hogy hagyják abba a „régiséggel”, „elsőbbséggel”, „egyis földrajzi nevek megnevezésének eredetével” stb. kapcsolatos vitákat, ő maga pedig a jelenben gyökerező elképzelést fogalmaz meg, melyben azt javasolja, hogy román, magyar és szász kantonok megalapításával szervezzék újra Erdélyt, svájci mintára.²³

Erdélynek Magyarországgal való 1848-as egyesítése, akárcsak az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés azonban a régiót lakó nemzetek konszenzusának hiányában ment végbe, illetve a román népet ismét nem ismerték el különálló nemzetként. Akárcsak a többi régió esetében, a modern nemzeti identitás kialakítása Erdélyben is egybeesett az etnikai-közösségi és területi jogok és kiváltságok megkérdőjelezésével. Az etnikai vagy vallásos kritériumokat felváltotta a polgári jogok elsőbbsége az államszervezés alapelveként. A különböző nemzeti közösségekhez tartozó személyek részesülhettek az etnikai, kulturális és vallási jogokban, természetesen a törvény által meghatározott keretek között. A nemzeteket azonban nem ismerték el kollektív entitásokként, ez pedig saját értelmezésükben azt jelentette, hogy megfosztották őket nemzeti és közösségi jogaik védelmezésétől és érvényesítésétől.

A kollektív nemzeti jogokat visszautasították, és helyettesítették azokat a domináns nemzet jogaival. Mindezeket a polgári jogok nevében vitték véghez, mely jogokat azonban kizárólag egyéni értelemben alkalmazták a magyar vezetők. Ennek a kudarcnak a következtében a történelmi jog továbbra is a nemzeti szemlélet alapja maradt mind a román, mind a magyar nemzet esetében, és lassan-lassan egymást kölcsönösen kizáró jelleget öltött.

²² Dragomir, Silviu: *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anul 1848–1849*. Vol. 5. Sibiu–Cluj, 1946, 108–110.

²³ Barițiu, Gheorghe: *Părți alese din istoria Transilvaniei de două sute de ani în urmă*. Sibiu, 1890.

A nemzeti legitimitás divergens elvei

Míg a nemzet nyugati modelljének keretén belül a létező politikai-állami egységek kiindulópontot képeztek a nemzet mint kulturális egységnek a megformálásában, Közép- és Kelet-Európában a folyamat pontosan fordítva ment végbe: a kulturális egység felől a politikai egység felé.²⁴ Azon országok esetében, ahol a történelmi fejlődés során a nemzet etnikai meghatározása vált elfogadottá, ezen folyamat belső ellentmondásai pont a Dualista Monarchián belüli Magyar Királyság területein váltak a leghangsúlyosabbakká, ahová Erdély is tartozott. Itt két egymást kölcsönösen kizáró legitimációs elv csoportja össze. Míg a magyar kormányok politikai értelemben próbálták a magyar nemzetet megalkotni, melybe az etnikai hovatartozástól függetlenül minden állampolgár beletartozik, addig a nem magyar népek saját kulturális identitásainak megfelelő politikai egységek megalkotására törekedtek. Ez az ellentmondás sokkal bonyolultabb annál, mint ahogy első látásra tűnik. A magyar politikai elit képviselői valóban tüzes elkötelezettjei voltak az Európában uralkodó liberális eszméknek, melynek értelmében a polgári tudat, az állampolgári identitás az egyetlen hatékony kapocs az egyén és a közösség között, és az etnikai közösséghez való tartozás tudata csak gyengítheti ezt a kapcsolatot.

Az etnikai szempontból tudatosan semleges modern liberális retorikájukon túl, melynek értelmében az egyéni jogok és a „közjó” foglalta el a központi helyet a megszületendő politikai társadalmak értékrendjében, a magyar vezetők elképzelése ugyanakkor hagyományos-konzervatív és legitimista, melyek gyakorlatilag etnikai központú álláspontok felé vitte el őket. Ennek értelmében úgy gondolták, hogy a magyar nyelvnek „természetesen” hivatalos nyelvnek kell lennie, és legitimitásukat a középkori magyar királyság hagyományára alapozták. A nem magyar etnikai eredetű állampolgárokat nem zárták ki ebből a legitimizációs diskurzusból, de befogadásuk feltétele a magyar „politikai hazafiassághoz” való csatlakozásuk volt, azaz a magyarság mitológiájához és nemzeti eszményeihez, illetve a magyar nyelv államon belüli felsőbbségének elfogadása is szükségessé vált.

A nyelv kérdése valóban rendkívül kényes témát alkotott, mely szoros kapcsolatban állt a „történelmi érvvel”. A nyelvkérdésnek a nemzeti identitásban és ideológiákban elfoglalt központi helye abból fakad – ahogyan Will Kymlicka is ír erről –, hogy „ezek a kérdések egyaránt központiak mind az egyéni szabadság, mind pedig a politikai közösség számára”.²⁵ Annál is inkább a keleti régióban elhelyezkedő államok esetében, ahol a nemzetek az etnikai elv alapján szerveződtek meg, a nemzeti nyelvek használata és elisme-

²⁴ Cobban, Alfred: *The Nation State and National Self-Determination*. London, Collins, 1969, 38.

²⁵ Kymlicka, Will. Introduction. In idem (ed.): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford, Oxford University Press, 1999, 2.

rése a szocio-technikai vonatkozáson túl erőteljes szimbolikus jelentéssel is rendelkezett.

A magyar népnemzeti mozgalom már az elején a nyelvi jogokért való küzdelemként indult, azért, hogy a magyar nyelvet a Birodalmon belül hivatalos nyelvvé nyilvánítsák. Ennek a „születési bizonyítványnak” hosszú távú következményei voltak. Ahogy a nemzeti ideológia a politikai színtéren kifejlődött és megnyilvánult, a folyamatot vezető magyar nemesség számára egyre fontosabbá vált a nemzeti követelések társadalmi bázisának kiterjesztése. A nyelvre és népi kultúra olyan alapvető szimbólumokká váltak, melyek társadalmi és gazdasági státusuktól függetlenül összekapcsolták a magyarságot, alapvető fontosságúvá váltak ebben a legitimációs stratégiában.

Azáltal, hogy a magyar nyelvet egyedüli hivatalos nyelvvé nyilvánították, beszélőinek – elsősorban anyanyelvi beszélőinek – nem csak hogy a mindennapi kommunikációban juttatták előnyhöz, de egy kiváltság elnyerésének érzetét is keltették, a népesség többi részéhez képest büszkeség és méltóság forrását képezték. Ez a tény gyakorlatilag kizáró hatással volt minden olyan állampolgárra, aki nem ismerte a magyar nyelvet, és ezek vezetőit arra ösztönözte, hogy ugyanazon modell, a saját nyelv „nemzetalkotó” erényeinek kihangsúlyozásával elérjék a nép támogatását.

Míg a román nemzeti mozgalom esetében az etnikai és demográfiai arányok érvként funkcionáltak, az 1868 utáni magyar állam esetében leginkább problémaként jelennek meg. A terület egészén a magyarok demográfiai aránya nem volt erőteljes, elsősorban a rurális, nem magyar népek által lakott kompakt vidékeken (mint például a szlovákok lakta északi területeken, a leginkább románok lakta dél-erdélyi területeken és az Erdélyi Szigethegység vidékein), mindez pedig megnehezítette az etnonacionális törekvések implementálását, ugyanakkor demográfiai szempontból nem kielégítő nemzeti legitimációt nyújtottak. Ez a tény alkotja nagy valószínűséggel a magyar nemzeti ideológiai egy másik irányának megjelenését, mely a *politikai nemzet*en alapult.²⁶

A magyar politikai nemzet fogalma, mely minden nemzetiségű magyar állampolgárt magában foglal abból a szempontból értelmezhető, mely az állam magyar jellegének a klasszikus nemzeti legitimáció alapján történő megerősítésének egyre égetőbb szükségességéből fakad („egy állam, egy nemzet”), gyakorlatilag szükséges volt megerősíteni az államnak az etnikai közösségekkel szembeni semleges és elfogulatlan jellegét a számos nem magyar állampolgár részére nyújtott gesztus által.

Ebből a célból fogadták el 1868-ban a Nemzetiségi törvényt. Bár a liberális szellemiségnek megfelelően lehetővé tette a nem magyar népek részére az anyanyelv használatát az állami intézményekkel szemben is, illetve elismerte

²⁶ A magyar nemzeti tudat két irányával kapcsolatban – a kulturális és politikai nemzet vonatkozásában – lásd Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest, 1984.

azok egyesülési jogát annak érdekében „hogy a nyelvet, a művészetet, a tudományt, az ipart és a kereskedelmet fejlesszék”, a törvény kimondta, hogy „az ország minden állampolgára politikai szempontból egy nemzetnek tagja, az egységes és oszthatatlan magyar nemzeté, mely egyenlő jogokkal magában foglalja az ország összes polgárát, azok nemzetiségétől függetlenül”.²⁷

A mindent magába ölelő politikai nemzet eszméje az egyéni állampolgári jogok felsőbbrendűségét hordozta magában a kollektív nemzeti jogokkal szemben, azonban a vezető elit nyilvánvaló szándékát is tartalmazta arra nézve, hogy a nem magyarok etnikai problémáinak elpolitizálódását korlátozza és minimálisra csökkentse, mely problémákat az állam létezésére nézve veszélyként élték meg. A politikai szempontból egységes állam megalkotására irányuló erőfeszítések részeként – mint a belső stabilitás és területi egységesség garanciája – 1876–77-ben végbement az az adminisztratív-területi átszervezés, melynek következtében a székelyek és szászok autonóm területeit feloszlatták, és kiterjesztették a megyék egységes rendszerét az egész területre.

A területi-adminisztratív átszervezés legfőbb oka az attól való félelem volt, hogy a különböző etnokulturális közösségek kollektív jogainak elismerése arra bátorítani azokat, hogy azon államokban, ahol ők alkotják a domináns nemzetiséget, saját nemzeti ideáljaikat próbálnák meg érvényesíteni. Ezt a félelmet gróf Tisza István, Magyarország kiemelkedő liberális miniszterelnöke fogalmazta meg a következőképpen: „Magyarország határain belül egyetlen nemzet létezhet: ez a politikai nemzet a magyar. Magyarország nem válhat a kelet Svájcává. Akkor meg is szűnne létezni.”²⁸

Fontos megemlíteni azt, hogy bár az állam egységes jellegének megerősítésének szükségességévé kapcsolatban létezett egy konszenzus a magyar politikusok között, azonban ellentétek is felbukkantak, illetve viták azzal a móddal kapcsolatban, ahogyan az államvezetést regionális vagy lokális szinten gyakorolni kell. A képviselők egy csoportja, akik egyetértettek az egységes magyar politikai nemzet elvével, mégis úgy gondolták, hogy a megyékben és településeken belül a nemzetiségek részére valamilyen szintű autonómiát kell biztosítani. Ezeket a javaslatokat azonban végül visszautasították.

Az egységes állam elvének megfogalmazása, valamint a középkori állam történeti hagyományára való hivatkozás, bár nagyon nagy népszerűségnek örvendett a magyar etnikumúak között, nem képezett elegendően erős legitimitást azon népek számára, akik az „újjászületett” államiság területén éltek: ezek közül a legfontosabban az erdélyi románok voltak, a „felső-magyarországi” szlovákok, a vajdasági horvátok, szlovének, szerbek, valamint a rutének vol-

²⁷ László Péter (ed.): *Historians and the History of Transylvania*. New York, Columbia University Press, 1992, 34.

²⁸ Lukacs, John: *Budapest um 1900. Ungarn in Europa*. Aus d. Amerikan. von Renate Schein u. Gerwin Zohlen. Wien, Kremayr u. Scheriau. Berlin, Siedler, 1992, 161.

tak. Már 1868-tól kezdve ezek a népek újra megerősítették autonómiára és kollektív jogokra vonatkozó előző kéréseiket azt javasolván, hogy Magyarország multinacionális államként kerüljön megalapításra, hat hivatalos nyelvvél; a központi intézményekben legyen arányos a képviselő; kulturális autonómia; regionális önkormányzatok; az etnikai eloszlásnak megfelelő adminisztratív-területi egységek megállapítása.

Ezek a követelések megegyeztek a nemzeti-közösségi jogok pluralitásán alapuló erdélyi hagyományos alkotmányos elvekkel. Az erdélyi intézmények azonban nagy mértékben különböztek a tulajdonképpeni magyarországi jogi hagyománytól, ahol csak egyetlen politika nemzet létezett, a *natio hungarica*. Ezen ellentmondás kibékítése magyarázza meg – legalábbis részben – amiért a 19. századi magyarországi gondolkodók és vezető politikusok, bár bizonyos értelemben támogatták az etnikai-kulturális pluralizmust, nem tudták elfogadni a politikai szintű multinacionális modellt, ennek következtében nem sikerült Erdélyt beépíteni a magyar nemzetállamba.

Az erdélyi nemzeti közösségek közül a románok hajlottak leginkább arra, hogy a területi-történeti legitimitáson alapuló magyar nemzetállam eszméjével inkompatibilis nemzeti ideológiát alakítsanak ki. A demográfiai adatok fényében (a románok 1890-ben a népesség 56,85%-át tették ki, 1910-ben pedig 55,08%-át),²⁹ valamint a viszonylag hátrányos gazdasági és politikai státusuk, illetve az újonnan megalakult Román Királyság szomszédságának következtében az erdélyi románok nagyon erős elkülönülő identitást építettek ki. A románok számára a politikai szempontból egységes magyar állam semmiképp nem volt elfogadható, akármilyen széleskörű jogokat biztosítottak is volna az állam területén élő kisebbségeknek. A minimális cél az erdélyi autonómia megőrzése volt, melynek keretén belül a területén élő nemzeti közösségek számára kollektív jogokat biztosítanak.³⁰

A politikai elv etnikai elvét felváltotta a modern „állampolgári” elv, melyet azonban a románok úgy értelmezte, mint a magyar vezető elit próbálkozását arra, hogy a magyar elem és a nem magyarokra irányuló asszimilációs törekvések igazi uralkodó jellegét elrejtsek, ugyanakkor legitimizálják. A román egyházi iskolákba és óvodákba bevezették a kötelező magyar nyelvoktatást, az állami oktatási intézmények pedig szinte kizárólag magyar nyelvűek voltak, mindez csak tovább erősítette ezeket a gyanúkat. Azt a tényt, hogy az egységes politikai-nemzeti közösséget egyes képviselői „magyar politikai nemzetnek” nevezték „Magyarország politikai nemzete” helyett, egyes románok úgy értelmezték, mint a kormány egységesítő szándékainak egyértelmű bizonyítékát. A középszintű közigazgatási rendszer képviselői, akik leginkább magyarok vagy

²⁹ *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat, 27 kötet, 133; 64. kötet, 137.

³⁰ Rețegan, Simion: *Pronunciamentul de la Blaj* (1868). *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, vol. 9.

elmagyarosított személyek voltak, már a legelejétől megkérdőjelezték a nemzetiségek jogait, és megpróbálták azokat a gazdasági és kulturális szférában korlátozni, hiszen ezeket politikailag kevésbé kényes területeknek gondolták. A románok nagyon határozottan védelmezték a kollektív jogok elvét, ehhez valószínűleg az is hozzájárult, hogy kizárták őket a középkori politikai testületekből, így a román elitek sosem örvendhetek a közösségi képviselői kiváltságának a magyarokkal, székelyekkel és szászokkal ellentétben. Az 1863–64-es Szebeni Országgyűlésen Alexandru Bohățiel nagyon találóan fogalmaz: „[...] mivel egy román nemes ugyanolyan jogoknak örvendett, mint egy magyar nemes, a királyság egyik lakója ugyanolyan jogokkal rendelkezett, mint a többi lakó, Erdély városaiban, vármegyéiben lakó minden polgárnak megegyeztek a jogai a többiekével. Nem használhatták azonban azokat *nemzetként* (kiemelés tőlünk), hanem csak a többi nemzetiségekbe beolvasztva. Ennek következtében ma nem elégedhetek meg az egyenlő egyéni jogokkal, hanem csak a nemzeti jogokkal.”³¹ Az erdélyi román nemzeti követelések tehát konzociációs kormányzási modell megteremtését célozták, melyben mindegyik nemzet külön politikai alanyként vesz részt, a hatalom gyakorlásában egyenlő jogokkal rendelkezve. „A nemzeti jog” a román vezetők számára alapvető premissza-ként jelent meg a fájdalomként érzékelt történelmi frusztrációk leküzdése érdekében, illetve a többi nemzetével egyenlő jogok, egyenlő méltóság biztosításából fakadó érzések megszerzéséért.

A nem magyar etnikumok politikai és identitásbeli asszimilációs törekvéseivel egy időben felerősödött azon nem magyar népességnek a magyarságba való asszimilációja, akik nemrég költöztek be a városokba. Számos új városi lakos részére a magyar identitással való azonosulás a növekvő mobilitást serkentő tényezőként jelent meg. Ez a folyamatot a hatóságok is megerősítették, akik leginkább abban voltak érdekelték, hogy a magukat a magyar nemzethez tartozónak valló állampolgárok arányát növeljék tekintettel arra, hogy már 1910-ben is a magyar etnikumúak Magyarország lakosságának valamivel kevesebb, mint felét tették ki, és a népességnek több mint 40%-a nem is beszélt a magyar nyelvet.

Az erdélyi városokba vándorló román népességnek a magyar népbe való asszimilációját, a román etnikumúaknak a városokba való költözését elbátorlaltató történelmi, társadalmi, gazdasági és kulturális tényezőket a románoknak a városi környezetben való igen alacsony aránya tükrözi. Még azokban a központokban is, ahol a román polgárság összpontosult, és amelyek így az identitás megőrzésének egy kedvezőbb környezetét teremtették meg, a román etnikum a lakosság egészében kisebbséget alkotott.³²

³¹ Erdélyi országgyűlés, 18. ülés (1863. augusztus 28.), In Păcățian, Teodor V.: *Cartea de aur. Szeben*, III. kötet, 1905, 148.

³² Az 1910-es népszámlálás adatainak megfelelően (*Magyar Statisztikai Közlemények*, 64.

A falusi lakosság sokkal kevésbé volt mobilis, így nem is igazán volt érdekelt abban, hogy identitását különböző előjogok megszerzése érdekében megváltoztassa, valamint túl erős volt, túl masszív jelenlétet képezett, így politikailag nem volt kényszeríthető ennek a lépésnek a megtételére.³³ Az elitek és a városi munkásosztálynak a 19. század második felében végbement iparosodását követő nemzeti mobilitás szociális-gazdasági szakasza a magyar nemzeti ideológia és politika részére fontos stratégiai lehetőséget képezett a nem magyarok asszimilálása céljából, illetve a nagyobb nemzeti homogenitás elérése érdekében.

Ugyanakkor az iparosodási folyamatok felgyorsulásának és a városokba felé történő vándorlásnak ellentétes következményei is voltak: az erdélyi városokban a román szociális-gazdasági és politikai elitek megerősítése. Az asszimiláció nem volt az egyetlen lehetőség ezen elit tagjainak részére. Ahogy egy adott településen átlépték a román ipari és gazdasági réteg kritikus küszöbét, az újonnan érkezettek már ennek az elitnek az életében tagolódkhattak be, és asszimiláció nélkül vállalhatták fel a román identitást.

Miközben a román polgárság belső szervezettsége és gazdasági ereje egyre szilárdult, a nemzeti mozgalom is újabb lendületet vett, újabb aktív tagok kapcsolódtak be, akik azt hatékonyan képviselték. Mivel nem engedélyezték az általános szavazati jogot, illetve néhány jól kigondolt politikai taktika révén a magyar elitnek sikerült hatalmát megerősítenie az állam politikai és közigazgatási vezető rétegében még számos, a románok által többségben lakott területen is.

Az alapvető referenciaalap – a történelmi és a jelenlegi haza – a román vezető számára továbbra is Erdély maradt. Lássuk, hogyan vélekedik erről Andrei Şaguna 1863-ban: „Uraim, mindegyikünk ugyanannak az anyának, ugyanannak a hazának vagyunk a fiai (...) Ami engem illet, most és mindörökké azt kérem, hogy ne nemzetiségem, sem pedig vallásom alapján ne ítéljenek meg, hanem hazám és hazaszeretetem alapján [...]” Ugyanakkor hozzátette: „Erdély, a mi hazánk megbonthatatlan és oszthatatlan kapcsolatban van Őfelsége többi tartományával és országával.” „Erdélyiként” úgy nyilatkozott, hogy egyetlen hazája van: Erdély.³⁴

A politikai alany státus megadásának visszautasítása, valamint a nem magyar, és főleg a román politikai elitek egyre növekvő elégedetlensége a magyar etnikai összetevő vélt dominanciája kapcsán egy olyan államon belül, mely állítása szerint minden állampolgárának etnikai hovatartozásuktól függetlenül

kötet, 130–133.) a román népesség számaránya Szebenben 26,3%, Brassóban 18,7%, Aradon 16,3%, míg Kolozsváron 12,4%.

³³ 1910-ben a falusi közösség Erdély román népességének 85,9%-át tette ki (*Magyar Statisztikai Közlemények*, 64. kötet, 188.)

³⁴ Az erdélyi országgyűlés, 7. ülés (július 27.). In Păcăţian: i. m. 67–69.

egyenlő jogokat biztosít, fokozatosan egy alternatív nemzeti retorika kifejlődéséhez vezetett, mely a fennálló politikai és területi berendezkedést kérdőjelezte meg.

Erdélyi legitimációs stratégiák a két világháború között a román állam keretén belül

Az első világháború végén beálló területi változások, melynek következtében Erdély a román állam szerves részévé vált, ellentmondásos érzéseket váltott ki a régióban élő két nemzeti közösségben: a románok a román nemzeti állam kiteljesedéseként ünnepelték, a magyarok pedig mélységes nemzeti tragédiaként élték meg. Egyik közösség nemzeti törekvéseit megoldották (a románokét), azonban egy újabb nemzeti problémát váltott ki: a kisebbségek kérdéskörét Románia új területén.

Az új területi-politikai valóság a románság nagy többségét egy súlyos probléma elé állította: az állam etnikai összetétele sokkal komplexebbé vált, mint a Régi Királyságé volt. Az 1918 előtt az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó területeken (Erdély, Partium és a Bánság egy része) az 5.570.000 lakosból 1.651.000 magyar és 565.000 német nemzetiségű személy volt.³⁵ Ugyanakkor Nagy Romániához tartozott Besszarábia, Bukovina és Dobrudzsa déli része, nagyszámú orosz, ukrán és bolgár lakossággal. Az 1918-as népszámlálás azt mutatja, hogy a terület egészére nézve a román lakosság számaránya 71,9% volt, míg Erdélyben (ide értve a Partiumot és a Bánság romániai részét is) a románok a népességnek csupán 57,8%-át alkották.³⁶ Ily módon egyre sürgetőbbé vált az a kérdés, hogy az államnak kell-e, illetve milyen mértékben kell megváltoztatnia felépítését annak érdekében, hogy az etnikai-nemzeti szempontból nem román nemzetiségű lakosság részére is integrációs modellt tudjanak biztosítani.

Erdély új területi státusa az itt élő magyarság helyzetében mély változást eredményezett, azonban teljesen más értelemben, mint a románok esetében: az addig domináns nemzetből a magyarok mind számbeli, mind politikai státusbeli kisebbséggé alakultak át. A domináns nemzetből kisebbségi státusba való hirtelen átváltás az „anyaországtól” mint a magyar érdekek és kultúra védelmezőjétől való elszakadás kiváltotta traumatikus hatások miatt is erőteljesen érzékelhető volt. Gyakorlatilag a területi státusban beálló változások Erdély magyar lakosai számára a politikai és kulturális közösség erőszakos

³⁵ Takács Ferenc: A romániai népszámlálás. *Heti Magyarországi*, 7/1989, 3.

³⁶ Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Vol III. Structura etnică și confesională a populației. București, 1995, 5–45.

szétfeszítését jelentették a saját identitásuk politikai és állami dimenziójának hirtelen elvesztése következtében.³⁷

Néhány hónappal azután, hogy Erdély román fennhatóság alá került, úgy tűnt, hogy van esély arra, hogy Nagy Románia valamilyen, a románság és a többi nemzeti közösség közötti hatalommegosztáson alapuljon. A Gyulafehérvári Kiáltvány, mely az erdélyi román vezetők politikai álláspontját fejezte ki, a következő elveket tartalmazta, melyeket a kisebbségek pozitívan fogadtak: 1. „Teljes nemzeti szabadság az összes együtt élő nép számára. Minden nép saját kebléből való egyének által saját nyelvén fog élni a közoktatással, közigazgatással és igazságszolgáltatással. Minden nép a hozzátartozó egyének számarányában képviseleti jogot fog kapni a törvényhozásban és az ország kormányzásában. 2. Egyenlő jogosultságot és teljes felekezeti szabadságot az összes állami felekezetnek.”³⁸

A szászok ennek alapján szavaztak Erdélynek Romániához való csatolása mellett, míg az elkövetkező évtizedekben a kisebbségi politikai szervezetek – mind a magyarokéi, mind a németekéi – kitartóan kérték a nemzetiségi probléma megoldását a gyulafehérvári elvek alapján. Már a legelejétől számos jel arra mutatott azonban, hogy a Régi Királyság vezető rétegei egységes, központi állam mellett döntenek, illetve az etnikai nemzetiségi legitimiációs modellek mellett, és elutasítanak majd minden autonomista vagy föderalista megoldást.

Az erdélyi román vezetők nagyon hamar ugyanezt a politikai vonalat kezdték el képviselni. Így a romániai társadalomban létrejött az a hosszú távú szakadás, mely elválasztotta a román többséget a kisebbségi közösségektől. Ez a valóság akkor vált egyértelművé, amikor az új alkotmányt kizárólag a nemzeti többség akarátának szem előtt tartásával kidolgozott formájában fogadták el. Az 1923-as alkotmány Romániát „egységes és oszthatatlan nemzet-államnak” kiáltotta ki,³⁹ a nemzeti egység gondolata a román nemzeti identitás ideológiai és politikai axiómája lett. Lucian Boia elemzi ezen alapelvnek az 1918 utáni román állam történetében elfoglalt fontosságát, és azt írja, hogy „az egység mítosza [...] annyira mélyen beépült a románok tudatába, hogy még a szakembereknek, a történetíróknak vagy a szociológusoknak is erőfeszítéseket kell tenniük annak érdekében, hogy a vizsgált jelenségek regionális felépítését is figyelembe vegyék.”⁴⁰

³⁷ Azon ideológikus mező, mely a közép- és kelet-európai nemzeti kisebbségek nemzeti identitását meghatározza, Rogers Brubaker (1996) szerint három alapvető forrással rendelkezik: a „külső anyaország”, mely magára vállalja a kisebbségek kulturális védelmét; annak az államnak a többségi nemzeti ideológiái, ahol a kisebbség él; a nemzeti kisebbség vezető elitjének ideológiai elképzelései.

³⁸ Rezoluțiunea Adunării Naționale de la Alba Iulia din 18 Noembrie/1 Decembrie 1918. In *România și minoritățile. Colecție de documente. Pro Europa, Târgu Mureș, 1997, 9.*

³⁹ Constituția din 28 martie 1923. In *România și minoritățile. Colecție de documente. 10.*

⁴⁰ Boia, Lucian: *Istorie și mit în conștiința românească.* Humanitas, București, 1997, 163.

Ebben a kontextusban a románságnak az Erdély területére vonatkozó őshonossága, elsőbbsége és történelmi kontinuitása egyre nagyobb népszerűségnek örvendett, azonban most már egyre erőteljesebben kisebbségellenes felhangjai voltak minden alternatív nemzeti törekvés legitimitása ellen irányulva. Az érvrendszer világos összefoglalását C. C. Giurescu történetíró fogalmazza meg: „Mi itthon vagyunk, azonban az összes szomszédunk később érkezett abba a hazába, amelyet most elfoglal. Mi vagyunk a legrégebbi keresztény nép Közép-Kelet Európában [...] Mi vagyunk [...] az egyetlen nép Európa ezen területén, mely az állam megalapításától egészen mostanig folytonos politikai életet teremtett magának” – írja félreismerhetetlen hazafias lelkesedéssel a román történeasz.⁴¹

Az identitásrekonstrukció egyik fontos összetevőjét a történelmi múlt átszerkesztése volt a nemzetállam ideáljának a múltra való vetítése által. Ezen törekvések következtében Románia egyfajta hegeli egzisztencialista kategóriává vált, melynek egész történelme során az volt a célja, hogy egységes nemzetállamba teljesedjen ki. Minden ilyen tevékenységet és történést ebből a szempontból értelmeztek újra.⁴² Sorin Mitu a következőképpen ír: „az egész román történelmet átszövi ez a jelentés, mélységesen teleologikus, és törvényszerűen minden román területnek egyetlen államban való egyesülése felé halad”.⁴³ Az előző időszakokkal ellentétben, amikor az erdélyi elméletírók a románoknak a többi erdélyi nemzettel való egyenjogúságának megalapozásáért küzdöttek, a legalista érvelés teljesen eltörlődik a teleologikus és kizárólagos román nemzeti állam ideálja mellett.

Egy ilyen modell alkalmazásának hátrányai természetesen jelentősek voltak, és a belső politikai helyzetre gyakorolt hatásai pedig ellentétesek. Míg egyrészt sikerrel mozgósította az etnikai többséget, a kizárólagos legitimációs diskurzus másrészt a „belső ellenség” meg- és folyamatos újateremtéséhez vezetett, és a kisebbségek jelenlétében testesült meg, ezzel kiváltva a politikai bizonytalanság állandósulását, valamint a folyamatos legitimitási válságot.

Az új körülmények között, a kisebbségi státusnak köszönhetően a magyarság nemzeti ideológiája és retorikája nagyrészt fontosságát veszítette. Az új etnikai és politikai kontextus új szellemi irányok megvonását tette szükségessé a romániai magyarok részére, melyeknek néhány életfontosságú követelményeknek kellett megfelelniük: 1. hogy az új helyzetnek megfelelően újrafogalmazzák a romániai magyar közösség *identitását*; 2. hogy kidolgozzanak egy új *önszerveződési programot*, melynek célja a nemzeti identitás védelme és állan-

⁴¹ Giurescu, C. C.: *Istoria românilor*. II./I. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943, 258.

⁴² Az egység mítoszána a román történetírásban való elemzéséhez lásd Boia, Lucian: i. m. 145–176.

⁴³ Mitu: i. m. 70.

dósítása; 3. hogy meghatározza a közösségnek a román állammal, a magyar állammal, a magyarsággal, a románsággal, illetve minden romániai nemzeti és etnikai közösséggel való *viszonyát*.

Ez a szerepet a húszas évek elején az erdélyi magyar értelmiség egy csoportja vállalta magára, elsősorban írók (a legfontosabbak között említhetjük Kós Károlyt, Kuncz Aladárt, Makkai Sándort, Reményik Sándort stb.), akiknek az erdélyi etnikai együttéléssel kapcsolatos személete és elvei *transzszilvanizmus* néven váltak ismertté. Bár messze áll attól, hogy koherens és egységes eszmerendszerről legyen szó, hiszen a szerzők között számottevő eltérések vannak, és egyik korszaktól a másikig változások mennek végbe benne, a transzszilvanizmus azonban olyan elveket fogalmazott meg, melyek mélységes befolyással voltak az erdélyi magyar közösségre, és melyeknek többé-kevésbé közvetlen hatásai még ma is érzékelhetők. A javasolt ideológiai alternatíva kidolgozásában a transzszilvanisták radikálisan újragondolják a nemzeti identitás kérdéskörének addigi leggyakoribb megközelítéseit. A homogén, egységes és egydimenziós nemzeti közösséghez való tartozás tudata helyett a transzszilvanizmus megalapítói egy árnyaltabb megközelítést javasoltak, mely egyaránt szem előtt tartja az identitás komplex belső struktúráját és annak átalakulásait.

A transzszilvanizmus egyik legnagyobb érdeme, hogy együttélési alternatívát kínált a létező „egy Állam, egy Nemzet” fogalmának. A transzszilvanizmus az egymás mellett élő népek számára olyan elképzelést biztosított, mely az együttélés nacionalista paradigmáját az identitáspluralizmus teljes elismerésén alapuló modellel váltotta fel. A klasszikus magyar nemzeti elképzeléshez képest a legfontosabb eltérést az képezi, hogy a transzszilvanista elméletben a romániai magyarok helyzetének megoldása nem feltételezte azt, hogy Erdély visszatér a magyar állami keretek közé. A területi igények tehát elhagyhatókká váltak, ennek feltétele pedig az volt, hogy az állam átalakuljon, és alkalmazkodjon a területén élő több nemzetiség létezéséből fakadó új követelményeknek. Az erdélyi magyar elméletírók által megfogalmazott etnikai-politikai javaslat célja a társadalomnak azon vonal melletti polarizációjának enyhítése volt, mely a többséget szembeállította a kisebbségekkel, és olyan biztosítókat nyújtott, melyek a románok területi integritásával kapcsolatos félelmeit hivatottak leküzdeni.

Itt a 19. század második felének magyar *politikai nemzetfogalmától* való egyértelmű elszakadásáról beszélhetünk, ugyanakkor a *kulturális nemzet* fogalmának újraélesztéséről, melynek következtében a magyar nemzeti identitás és ideológia létrejöttének eredeti mátrixához tértünk vissza. A transzszilvanista elképzelés azonban új összetevőket is létrehozott a hagyományos „magyar kulturális nemzet” fogalmához képest. A transzszilvanista gondolkodók értelmezésében a nemzet már nem csak egy tökéletesen homogén kulturális egységként fogható fel, és még csak nem is olyanként, ami ezt a homogenitást el szeretné érni. Ezzel ellentétben normálisnak és természetesnek tekintették

azt a helyzetet, hogy egy kulturális nemzet – jelen esetben a magyar – olyan regionális kultúrákból áll össze, melyek mindegyike hozzájárul a nemzeti kultúra gazdagításához.

Természetesen a politikai nemzet fogalmának elvetése nem azt jelentette, hogy a transzszilvanisták lebecsülték volna a nemzeti kultúra fejlődéséhez szükséges politikai kontextus szerepét és fontosságát. Elképzelésük szerint minden erőfeszítést meg kell tenni egy olyan politikai struktúra kialakítása érdekében, mely egyenlő jogokat biztosít egy államon belüli minden nemzeti kultúra részére.

Anélkül, hogy bármilyen szinten is korlátozná bármely közösség esetében a nemzeti jellegzetességek megnyilvánulását (legyenek azok etnikaiak, kulturálisak vagy vallási jellegzetességek), a transzszilvanista elméletírók ezen jellegzetes identitásoknak egy közös, szélesebb körű identításban, az erdélyi identításban való egyesülését javasolták. Ebből a szempontból a transzszilván eszmét akként is értelmezhetjük, mint ami az etnocentrikus hagyományos nemzeti paradigma újrafogalmazását kísérli meg annak az „egység a sokféleségben” jellegű elképzeléssel való helyettesítése révén.

Ebben az értelemben meghatározó fontosságú volt Kós Károly *Erdély* című tanulmánya. Maga a szerző „kultúrtörténeti vázlatnak” nevezi, a könyv Erdély történelmét mutatja be az ókortól napjainkig, és azzal érvel, hogy az erdélyi föld „szellemi ereje” egységes dallammá tudja egybeolvasztani a különböző etnikumok életének gyakorta ütköző hangjait.⁴⁴ Anélkül, hogy a nemzeti és közösségi jogok megállapításában elhanyagolandónak tartaná a régiség, illetve a lakhely kontinuitásának szerepét, Kós teljesen más jelentőséget tulajdonít ezeknek. A hagyományos nemzeti történetírástól eltérően Erdély ebben a tanulmányban már nem az azt lakó nemzetiségek közötti folytonos konfliktusok küzdőtereként jelenik meg. A szerző sokkal inkább Erdély népeinek *közös történetét* hangsúlyozza folyamatosan, azokat az eseményeket, amelyek összekötik azokat, és amelyek hozzájárultak a közös transzszilván identitás jellegzetességeinek kialakulásához: Erdély három nemzetiségének mindegyike saját belső életet élt: mindegyikük megépítette kulturális és szociális intézményeit, egyiket a másik mellé, anélkül, hogy összekeveredjenek, hogy valamilyen egymást akadályozzák, azonban érintkeztek, egymástól tanultak, és egymásra kölcsönösen hatottak.⁴⁵

A transzszilvanizmus egy olyan alternatív identitáskonstrukciót szeretett volna megalapozni, mely többségiek és kisebbségiek számára is egyaránt elfogadható megoldásokat próbál találni a nemzeti problémára, és folyamatosan a románok, magyarok és Erdély egyéb nemzeti közötti sorsközösségre

⁴⁴ Kós Károly: *Erdély. Kultúrtörténeti vázlat*. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1929, 5.

⁴⁵ I. m. 64. Kós itt a nemzetet annak modern értelmében használja (román, magyar és német), nem pedig a középkori politikai nemzet értelmében.

hivatkozik, mely eszmének új politikai jelentést tulajdonít. A nemzeti közösségek közötti kölcsönös függőségi viszonyt a transzszilvanista gondolkodók azzal is alátámasztották, hogy a kisebbség törekvéseit kizárólag a többség együttműködésével és elfogadása során lehetett érvényesíteni. Ilyen eszméi kiindulópontokat képviselve a transzszilvanizmus megalkotói nem csak kijelentették az „erdélyi specifikum” létezését, egy külön regionális identitását, hanem megpróbálták megépíteni és megerősíteni az Erdély népei között a bizalom hídjait. A kulturális szférának a politikai dinamikáktól való viszonylagos függetlensége mellett állást foglalva az *Erdélyi Helikon* köré csoportosuló írók véleménye szerint a kulturális kapcsolatok katalizátorként működhetnek a nemzetek megbékélésének folyamatában.

Az erdélyi interetnikus kapcsolatok hosszú távú szabályozása a transzszilvanizmust kidolgozó elméletírók elképzelése szerint azt jelentette, hogy a régióban elfoglalt legitimitás kölcsönös elfogadásának kritériumai egyértelmű meghatározásra kerülnek. Ebben az értelemben a transzszilván gondolkodók alapeszméje a társlegitimitás elve, az Erdély területén történelmi és területi hagyománnyal rendelkező mindhárom nemzeti közösség egyenlő legitimitása (a románé, a magyaré és a németé). A transzszilván elképzelésnek megfelelően mindhárom közösség egyenlő mértékben rendelkeznek azon elidegeníthetetlen joggal, hogy Erdélyt történelmi és jelenlegi hazájuknak tekintsék. Ez az attitűd elvből szembehelyezkedett minden nacionalista jellegű kizárólagossággal leginkább azért, hogy szerintük több nemzetnek jogában áll ugyanazon területet a közös hazájuknak tekinteni. Ebből a szempontból a transzszilvanista gondolkodók alternatíváját kínálják annak az elképzelésnek, mely Erdélyt kizárólag románként, illetve kizárólag magyarként tekinti.

Pontosan ez az alternatíva magyarázza meg a transzszilván gondolkodásban a *regionalizmus* és *európaiság* közötti szerves kapcsolatot. Egy olyan időszakban, mely egyaránt ellenállt a regionális feldarabolódásnak és a nemzetközi struktúráknak, a szentnek tartott és vehemensen védelmezett modell a nemzetállamé volt, a transzszilvanisták tisztánlátása és erkölcsi tartása megmutatta a kisebbségeknek a nemzetek közötti összekötő kapocs szerepét egy új világrend kialakításában, mely a másság elismerésén és elfogadásán alapult, annak minden aspektusával együtt (legyen az etnikus, nemzeti, vallásos, regionális stb.). A régiók Európájának⁴⁶ transzszilván programja, melyet legtisztábban Kuncz Aladár fogalmazott meg, az igazi európai egység újraalkotását szeretne volna megvalósítani, az együttműködést pedig a „szólásszabadsággal rendelkező regionalizmusok” között képzelte el,⁴⁷ olyan keretek között, melyek a regionális egyéni jellemvonásainak és specifikumainak kedvez. Ennek az

⁴⁶ A fogalmat Pomogáts Béla „Régiók Európája” című tanulmányában használja. *Korunk*, 3/1994, 8–14.

⁴⁷ Kuncz Aladár: Erdély az én hazám. *Erdélyi Helikon*, 1929, 487–492.

igénynek a megalapozásában az erdélyi etnikus és vallási együttélés történelmi modellje a tolerancia és kulturális pluralizmus modelljeként jelenik meg, melyet a régió kívüli népeknek is átvenniük és követniük kellene.

Sajnos az erre következő évtizedekben a valós nemzeti megbékélésre vonatkozó transzszilván remények a legkisebb mértékben sem valósultak meg. Az erdélyi román elit részéről a transzszilvanista eszméknek alig volt visszhangja, és leginkább a nyitottság hiányára és bizonyos fokú közönyre engednek következtetnünk, még ha nem is elutasításra. Bár az erdélyi román vezető politikusok körében azonosíthatjuk a regionalista mozgalmat, melyet leginkább Romulus Boilă tevékenysége fényjelez, ez a hozzáállás, még ha valamivel nagyvonalúbb is lett volna a kisebbségek politikai lehetőségeire nézve, mint az 1923-as alkotmány, semmilyen formában nem tartotta elfogadhatónak a három erdélyi nemzet társ-legitimitását, és politikai axiómaként tekintette a román felsőbbiséget a régióra nézve.

A helyzet inherens kettősségét Nicolae Iorga történész tevékenysége is jól mutatja, aki a két világháború közötti Románia tudományos, kulturális és politikai életének rendkívül meghatározó személyisége volt. A szász *Siebenburgisch Deutsches Tageblatt* című lap által indított „erdélyi szellemiséggel” kapcsolatos vitában, melyet átvett a magyar *Pásztorújság* nevű lap, Iorga elismerte a jellegzetesen erdélyi hagyomány létezését, sőt egy adott ponton „a mellettünk (azaz a románok – szerző kiemelése) élő nemzetekkel szembeni szolidaritás tudatáról” is beszél.⁴⁸ Ugyanakkor azonban Románia teljes „szellemi egysége” mellett foglalt állást.⁴⁹ Bár egyes írásaiban pozitívan nyilatkozott a románok és magyarok közeledésével és együttélésével kapcsolatban, ismét másokban álláspontja egy olyan etnocentrizmusról tanúskodott, melynek esetében a kiegyezés és párbeszéd lehetősége is elveszni látszott. Erdélyt és annak történetét kizárólag romának nyilvánította,⁵⁰ Iorga teljes mértékben elutasította a többi nemzetnek még a legapróbb kulturális-történelmi legitimitási kísérletét is a területre vonatkozóan.

Még ha a kulturális és nemzeti pluralizmus elismerése felől nem kielégítő formát is öltött, a regionalitás eszméje sosem vált dominánssá a román politikában, hiszen csak ideiglenes támogatásnak örvendett, és kizárólag az idősebb generáció egyes tagjai körében, akik sérelmezték azt, hogy a Régi Királyság politikai és közigazgatási elitje miatt elveszítették vezető pozícióikat. Ezzel szemben a fiatalabb elméletírók (Nae Ionescu, Nichifor Crainic Emil Cioran

⁴⁸ Iorga, Nicolae: Doctrina naționalistă. In *Doctrinile partidelor politice*. Garamond, Cluj-Napoca, 1994.

⁴⁹ Pomogáts Béla: Az erdélyi lélek. *Háromszék*, 1993. aug. 25.

⁵⁰ Iorga azon elméleti-nyelvészeti újítás szerzője, melynek következtében Moldova, Havasalföld és Erdély megnevezése „a román országok” lett azok fennállásának teljes időtartamára nézve. A terminus jelentéséről a román történetírásban lásd Sorin Mitu: i. m.

stb.), akik egyre nagyobb befolyással rendelkeztek a harmincas években, és akik közvetlenül a területi változásokat követő időszakban szocializálódtak intellektuális és politikai szempontból, megfogalmazták a „tiszta románság” eszméjét, mely nem foglalkozott a nosztalgiázással és a regionális felhangokkal. Kívánságuk az volt, hogy az erdélyi és királysági románok közti különbségek eltörlésével teljes mértékben beletagolódjanak a román társadalomba. A románság központi összetevőjeként az ortodox vallást azonosították, ezek a gondolkodók még a nem ortodox (pl. görög-katolikus) felekezethez tartozó románoknak a román nemzethez való hiteles tartozását is megkérdőjelezték.⁵¹ Az általuk elképzelt szociális modell az etnokratikus elven alapult, melyben a szociális, társadalmi, politikai és kulturális kiváltságok kizárólag a román nemzetiségű személyeket illetik meg.

Mindenképpen említésre méltó az, hogy az ellenséges közhangulattal szemben a román kultúra magasabb rétegeiben (elsősorban az irodalomban) léteztek olyan elvek és szándékok, melyek a magyarokkal és az egyéb kisebbségekkel való megbékélésre hajlottak. Ion Chinezu író – aki később sajnos erőteljesen jobboldali lett – 1935-ben üdvözölte a nemzetek közötti együttműködés transzszilván eszméjét, bár a transzszilvanizmussal kapcsolatban inkább fenntartásainak adott hangot.⁵² Emil Isac, az erdélyi író már a húszas évek elejétől támogatta a román-magyar kulturális együttműködést, és az *Ideea europeană* című bukaresti lapban kifejtette támogatását az erdélyi kulturális pluralitás kapcsán.⁵³ A román többség kulturális legitimizálási stratégiái sokszor utaltak azon humanista értékekre, melyek természetükben valamilyen mértékben meghaladták a nemzeti partikularizmust. Fontos ebben a kontextusban megemlíteni egyes kiemelkedő román gondolkodók törekvéseit (Constantin Rădulescu-Motru, Nicolae Iorga stb.) arra nézve, hogy elhatárolódtak a szélső jobboldali eszméktől. Ezen szerzők szándéka az volt, hogy a nemzeti legitimáció történeti diskurzusának ideológiai eszköztárából eltávolítsák a nacionalista demagógiát és xenofóbiát,⁵⁴ valamint azon törekvésük, hogy különbséget tegyenek a „valódi” és „nem valódi” nacionalizmus között,⁵⁵ bizonyos hasonlóságot mutat a transzszilvanista írók hasonló törekvéseivel.

A román kultúra azonban az adott helyzetben nem tudott elszakadni, eltávolodni túlságosan a nemzeti legitimáció hivatalos politikai formuláitól. Ezt

⁵¹ A téma további kifejtését lásd: Ornea, Z.: *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*. Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.

⁵² Chinezu, Ion: *Literatura maghiară din Ardeal. Revista Fundațiilor*, 1935, 4.

⁵³ Osvát Kálmán: *Ideea europeană. Zord Idő*, 1920, 648–650.

⁵⁴ Rădulescu-Motru, C.: *Románismul, catebismul unei noi spiritualități*. Fundația Carol II, București, 1936, 77.

⁵⁵ Iorga, N.: *Adevăratul și neadevăratul naționalism. Neamul Românesc*, XXVIII, 201 (20. IX.)/ 1993, 1.

a helyzetet tükrözi az is, hogy az irodalom, illetve a kultúra egészének terén kezdeményezett román-magyar együttműködések (közös lapok kiadása, közös irodalmi társaságok megalapítása stb.), bár rendkívüli módon dicséretesek, általában tisztavirág életűek voltak. Az, hogy az állam nem tudja a kisebbségi közösségeket integrálni, a kisebbségekre gyakorolt asszimilációs nyomások, valamint azok jogainak korlátozása az elkövetkező évtizedekben egyre hangsúlyosabb elidegenedést váltott ki a nem román nemzeti identitású személyek esetében a politikai hatalommal és állampolgárságukkal kapcsolatban, és sokkal inkább az érzelmi viszonyulás terén.

Következtetések

Erdély teljes történetét a három fontos etnikum – a román, a magyar és a német – közötti folyamatosan változó interakció és demográfiai, gazdasági, politikai és szellemi erőviszonyok határozzák meg, mely etnikumok mindegyike hazájának tekinti ezt a területet, és mély érzelmi kötelékek fűzik hozzá azokat. A régió multikulturális jellegét részben tükrözte és elismerte a régió középkori politikája. A Fejedelemség kora – az autonóm erdélyi állam időszaka – enged leginkább betekintést nyernünk abba, ahogyan a közösségi jogokat és kiváltságokat az etnikai, nyelvi és vallási sokféleséggel való szoros kapcsolatban intézményesítették.

Bár adottak voltak a multikulturális együttélés modelljének premisszái, a modernitás kezdetétől a régió – komplex gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális tényezők hatására – konfrontációs térré változott, ahol a nemzeti mozgalmak és identitások fő tétjévé vált, *párbuzamos* legitimációs retorikáké, amelyek versenybe szálltak egymás ellen. Így nem meglepő, hogy a régió fölötti uralom, azaz annak a saját nemzeti államba való betagozása mindkét nemzet számára alapvető célkitűzés volt, míg a terület (vagy egyes részeinek) elvesztését a vesztes fél sokként, alig helyrehozhatóként élte meg.

Ilyen kontextusban, mely teljes mértékben kedvezőtlen az etnikai együttéléssel szemben, a kisebbségek nem csupán marginalizáltakká váltak, hanem gyakorta a nacionalista támadások célpontjává is. Az ilyen események legfontosabb okát valószínűleg abban kell keresni, hogy a kormányzat olyan elveket és ideológiai stratégiákat támogatott, melyek az etnikai többség kizárólagos történelmi és területi jogaira alapoztak, amelyek pedig az etnocentrikus legitimitási diskurzushoz vezettek, és egyre gyakrabban alkalmaztak kisebbségellenes retorikát.

A tartós változáshoz a két nemzet énképének, illetve a „másikról” alkotott elképzelésnek a fokozatos megváltoztatására lenne szükség, ami a múlt és a jelen közti hagyományos kapcsolat átfarmálását is jelenti, amikor úgy tűnik, hogy a múlt, természetesen ideológiai szempontból, meghatározza az emberek gondolkodását és tetteit.

